

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ДЖЕРЕЛО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА”

© Решота В., 2016

Досліджено основні підходи до визначення поняття “джерело адміністративного права”. Проаналізовано загальнотеоретичні підходи і погляди відомих адміністративістів. Запропоновано власне розуміння поняття “джерело адміністративного права”, що має на меті увідповіднити його до сучасної системи джерел адміністративного права.

Ключові слова: джерело права, джерело адміністративного права, правова норма, форма права.

В. Решота

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ “ИСТОЧНИК АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРАВА”

Статья посвящена исследованию основных подходов к определению понятия “источник административного права”. Проанализированы как общетеоретические подходы, так и взгляды известных административистов. Предложено собственное понимание понятия “источник административного права”, с целью привести его в соответствие с современной системой источников административного права.

Ключевые слова: источник права, источник административного права, правовая норма, форма права.

V. Reshota

MAIN APPROACHES TO THE DEFINITION OF THE “SOURCE OF ADMINISTRATIVE LAW”

The article investigates the main approaches to the definition of the “source of administrative law”. General theoretical approaches and views of known researches of administrative law are analyzed. A proper understanding of the concept of the “source of administrative law” is provided. It aims to bring it into line with modern system of sources of administrative law.

Key words: source of law, the source of administrative law, legal norm, a form of law.

Постановка проблеми. Питання джерел адміністративного права є одним з ключових у теорії цієї галузі права. Воно висвітлюється у кожному підручнику, посібнику з адміністративного права, проте поряд із цим, досі немає спільного підходу до його розуміння. У науковій літературі є чимало думок щодо визначення сутності та поняття джерел адміністративного права, неоднаково визначається система його джерел. Це, своєю чергою, підтверджує факт відсутності єдиної доктринальної концепції джерел адміністративного права. Визначення джерел адміністративного

права має не лише важливе теоретичне значення, але й практичне у сфері правотворчості, правозастосування та правотлумачної діяльності.

Аналіз дослідження проблеми. Окремим питанням теми дослідження приділили увагу у своїх дослідженнях: Ю. П. Битяк, В. В. Галуцько, Н. Ю. Задирака, О. В. Константи́й, Р. С. Мельник, Н. А. Мазаракі, О. М. Ордіна, С. Г. Стеценко, А. М. Школик та багато інших. Однак відсутнє єдине комплексне дослідження, з детальним та системним викладенням питання щодо джерел адміністративного права України в сучасних умовах.

Мета статті – визначити основні підходи до поняття “джерело адміністративного права” та запропонувати власне розуміння цього поняття, враховуючи сучасну теорію та практику адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. З метою врегулювання суспільних відносин, закріплення загальнообов’язкових правил поведінки держава та інші уповноважені суб’єкти фіксують загальнообов’язкові правила поведінки, що встановлюють чи санкціонують держава та інші уповноважені суб’єкти. Формування таких регуляторів суспільних відносин та надання їм загальнообов’язковості створює необхідність їх фіксації та закріплення з метою їх застосування та реалізації, а також ознайомлення та вивчення таких правових норм.

Форма зовнішнього вираження правових норм або джерела права, які доволі часто ототожнюються, не лише вказують, де зафіксовано, закріплено такі правові норми, але мають набагато важливіше значення. У філософії такі категорії, як форма і зміст, існують і розглядаються у безпосередньому взаємозв’язку, зміст є визначальною стороною цілого, представляє єдність всіх складових елементів об’єкта, його властивостей, внутрішніх процесів, зв’язків, протиріч і тенденцій, а форма є способом існування і вираження змісту. Відтак від форми права залежить зміст, наповнення всієї галузі права. Галузь адміністративного права має певні специфічні джерела зі всіма їхніми властивостями та особливостями. Перш ніж перейти до визначення поняття джерел адміністративного права, варто розглянути загальнотеоретичні та методологічні підходи до визначення джерел та форм права у теорії права та філософії права.

Д. А. Керімов вказує, що “вивчення форм права має надзвичайно важливе теоретичне та практичне значення не лише тому, що організовує і виражає зовнішню сутність і зміст права, але й тому, що від їх властивостей залежить багато факторів правового життя: загальнообов’язковість, нормативність, ступінь юридичної сили правових актів, методи і способи правового регулювання суспільних відносин та ін.” [1, с. 172].

Й. В. Михайловський ще сто років тому зазначав, що термін “джерела права” розуміють неоднаково і з цього приводу ведуться суперечки, хоча стверджував, що суперечки виникли внаслідок непорозуміння і “немає нічого простішого, ніж усунути ці непорозуміння та погодитись щодо спільного розуміння терміна, який так часто використовується в науці” [2, с. 237]. Проте його сподівання не справдились, оскільки і досі існують різні погляди та розуміння терміна “джерела права”. Сам дослідник вважав, що джерелами права є фактори, що створюють право, головним з яких є природне право.

С. Ф. Кечек’ян зазначає, що поняття джерел права “...належить до числа найбільш незрозумілих в теорії права. Немає не лише загальноприйнятого визначення цього поняття, але спірним є власне й смисл, яким визначаються слова “джерело права”, тому цей термін слід використовувати як образ, який має допомогти тлумаченню, ніж дати розуміння того, що ним позначається” [3, с. 3]. Як слушно зазначає С. Л. Зівс, у терміна “джерело прав” є “одна перевага: як термін спеціальний і умовний, він не претендує на повну точність, але є зручним у використанні” [4, с. 21].

А. Л. Бурков під джерелом права розуміє “акт вираження волі суб’єкта публічної влади, направлений на встановлення, зміну чи скасування норми права” [5, с. 16].

Багатозначність терміна “джерело права” зумовлена неоднозначністю трактування його складових, власне термінів “право” і “джерело”. Як вказує П. М. Рабінович, у слов’янських мовах словом (терміном) “право” позначають поняття, які відображають різні соціальні явища. Він виділяє явище, що виникає та існує незалежно від держави, має загальносоціальну природу, є загальносоціальним феноменом. Натомість явище, сформоване наслідок виключно державної діяльності, втілення її волевиявлення, є спеціально соціальним або юридичним [6, с. 8].

Що стосується терміна “джерело”, то воно також має декілька значень. Як зазначає О. В. Константи́й, багатоаспектність вживання пояснюється тим, що у східнослов’янських мовах (російській, українській, білоруській) неоднозначним є тлумачення самого слова “джерело”, під яким С. І. Ожегов розуміє: 1) струмінь води, що виходить з-під землі; 2) те, що дає початок чомусь, звідки чомусь походить; 3) письмовий документ, пам’ятка, на основі якої будується наукове дослідження [7, с. 8]. Не можемо цілком погодитись із О. В. Константи́єм, що ця багатозначність характерна для східнослов’янських мов, оскільки така сама ситуація і в інших мовах. Наприклад, Оксфордський словник сучасної англійської мови вказує на такі значення терміна “джерело” (англ. “source”): 1) місце, особа чи річ, від якої ми щось отримуємо; 2) особа, книжка чи документ, які забезпечують певною інформацією; 3) особа чи річ, які щось спричиняють, особливо проблему; 4) місце, де річка чи потік беруть початок [8, р. 1235]. Схожа ситуація і в німецькій мові, де термін “джерело” (нім. “die Quelle”) має декілька значень, схожих з вищенаведеними тлумаченнями [9].

Л. Й. Петражицький взагалі вважав, що дискусія з приводу поняття “джерел права” беззмисловна. Він зазначав, що є багато думок з приводу визначення джерел права, зокрема: джерелами права є форми його створення; основи виникнення права; фактори, що обґрунтовують право в об’єктивному змісті; ознаки обов’язковості юридичних норм; різні форми вираження права. Однак, на думку дослідника, ці всі спроби не витримують наукової критики і є ненормальними з погляду логіки. За його словами, що це настільки ж абсурдно, якби зоологи називали тварин джерелами тварин і сперечались би з приводу поняття джерел тварин: в яких відношеннях вони до тварин, чи це форми створення тварин, чи основи їх існування, чи ознаки їхньої тваринної природи. Відтак, резюмує Л. Й. Петражицький, джерела права “є не чим іншим, як саме правом, видами позитивного права, різновидами права” [10, с. 411]. Приклад доволі яскравий, хоча й, на нашу думку, недоречно порівнювати живих істот і право, створене державою, адже йшлося про позитивне право. Якщо не буде зовнішнього вираження права, воно просто не існуватиме, відтак не варто ототожнювати терміни “право” і “джерело права”.

Доволі поширена думка, що термін “джерело право” впровадив римський історик Тіт Лівій, який визначив Закон XII таблиць як “fons omnis publici privateque iuris” (з лат. – джерело всього публічного і приватного права), що, своєю чергою, стало передумовою для виникнення терміна “fontes juris” (з лат. – джерело права) [11, р. 31; 12, р. 213]. А. Скотт у своїй праці (1885 р.) вказує, що, як і більшість метафор, цей термін двозначний: по-перше, це означає джерело, від якого походить закон, по-друге, це джерело наших знань про закон, його відображення [11, р. 31].

Проте, як зазначає Є. М. Трубецької, від джерел права необхідно відрізнити “джерела правознавства” або джерела нашого пізнання про право. Ми дізнаємося про існування норм позитивного права зі збірників, які видають урядові органи або приватні особи, з історичних пам’яток або праць вчених. Однак все це – джерела пізнання про право, джерела правознавства, а не джерела права. Закон має обов’язкову силу не тому, що він поміщений у збірник законів, а тому, що виданий законодавчою владою. Відтак, збірник законів у жодному випадку не є джерелом права, а тільки джерелом нашого пізнання про право [13, с. 94].

Багатоманітність терміна “джерело права” зумовила пошуки його значень та різні підходи до його тлумачення. Уже у працях радянських дослідників є і вузький, і широкий підхід до джерела права або виокремлення матеріального та формального джерела права. Під матеріальними джерелами розуміють передусім причини, передумови, фактори, що сприяли виникненню джерел права, тоді як за формально-юридичного підходу джерело права розглядається як спосіб, форма зовнішнього вираження та закріплення правових норм. У галузевих правових науках застосовується насамперед формально-юридичний підхід. Але, як справедливо зазначає О. В. Константи́й, “... дана

категорія має право на існування і в науці адміністративного права. З її допомогою можна позначити соціальні передмови формування адміністративного права і враховувати у правотворчій діяльності компетентних органів державної влади”. Але дослідник вважає за необхідне замінити матеріальне джерело права на нову категорію “соціальне джерело адміністративного права (джерело його змісту) [7, с. 12]. Простіше кажучи, йдеться про “джерело джерела права”, що, безумовно, потребує подальших наукових пошуків та обґрунтувань.

Жан-Луї Бержель, французький теоретик права, зазначає, що терміном “джерела права” прийнято позначати одночасно змістові й формальні джерела права. Він зазначає, що юридичні правила не позбавлені причин, а їх виникнення пов’язане із різноманітними принципами (моральні, релігійні, філософські, політичні, соціальні, ідеологічні), факти соціальної дійсності, вимоги конкретної ситуації, що визначають орієнтацію та зміст права, тобто “творчі сили права”, а називаються так, оскільки “забезпечують норми матеріальною основою” [14, с. 97].

На думку М. М. Марченка, джерело права слід розглядати одночасно з різних сторін і в різних аспектах, адже в іншому випадку його визначення буде неповне, однобічне, викривлене. З етимологічного погляду джерело права розглядається як: те з чого береться будь-що, що дає початок для будь-чого, чи є для чогось основою; письмова пам’ятка, документ, на основі якого проводиться наукове дослідження; вихідне місце чи позиція, що є основою для будь-чого. Згідно з іншою позицією маємо природне джерело права як сукупності географічного, кліматичного, біологічного та інших факторів, що безпосередньо впливають на процес правоутворення і опосередковано на правотворчість, а відтак і на саме право. Соціальним джерелом права, на погляд М. М. Марченка, є сукупність соціальних, політичних, ідеологічних, культурологічних та інших подібних факторів, що впливають на процес правотворчості. Під матеріальним джерелом права автор розуміє сукупність економічних факторів, що існують у певному суспільстві і впливають на процес правотворення [15, с. 45–50]. На нашу думку, відбувається певна підміна понять, адже у цьому випадку йдеться про причини, фактори, що впливають на правотворчість, а не про певні сторони джерел права. Так, етимологічне, природне, соціальне, матеріальне джерела права, які автор називає первинними джерелами, навряд чи може бути, по суті, джерелом права з того ж етимологічного погляду. Йдеться навіть не про нетрадиційні джерела права, які не є загальноновизнаними, а лише про сукупність передумов формування права як такого, що вже надалі знаходить вираження у тій чи іншій формі права. Адже джерело право є результатом такої правотворчості, а не причиною, фактором її формування.

Крім такого підходу, як продовжує М. М. Марченко, джерело право виступає і в інших виявах. Джерело права розглядається також у філософському та формально-юридичному плані. З філософського погляду визначальним є те, які ідеї покладено в основу тієї чи іншої правової системи, того чи іншого джерела права, на базі яких філософських конструкцій створюється правова система і, відповідно, система права. Щодо формально-юридичного чи спеціально-юридичного значення, то тут джерело права розуміють як “спосіб вираження (оформлення) і закріплення норми права як ідей про обов’язковість чи допустимість в об’єктивній дійсності чи як те, де розміщується норма права, звідки юристи-практики черпають знання про норми позитивного права. При цьому вказується, що загальноприйнятим фактом є те, що закони, інші акти є вторинними джерелами. Автор констатує, що у вітчизняній та зарубіжній літературі матеріальні, соціальні, природні та інші джерела права розглядаються переважно у теоретичному плані, а формально-юридичні, – як правило, переважно у практичному плані [15, с. 52–55]. З таким твердженням важко погодитись, адже у проаналізованих нами працях як теоретиків права, так і дослідників галузевих юридичних наук переважає застосування і розуміння формально-юридичного підходу.

Н. М. Пархоменко доходить висновку, що джерело права у формально-юридичному значенні – це зовнішня форма існування норм права у вигляді письмового документа (правового припису), виданого в межах повноважень суб’єктів правотворчості, згідно зі спеціальною процедурою, має юридичну силу та обов’язковість виконання, відображає волю суб’єктів правотворчості та спрямоване на регулювання суспільних відносин [16, с. 333].

Н. Ю. Задирака вважає, що джерела права слід тлумачити через такі підходи: ідеологічний, матеріальний, соціальний та формально-юридичний. Так, в ідеологічному розумінні джерелами права вважаються основоположні ідеї, на яких ґрунтується функціонування суспільства, діяльність держави та відносини між людьми. У матеріальному сенсі під джерелами розуміють матеріальні умови людської життєдіяльності, які зумовлюють появу й функціонування юридичних норм. У соціальному розумінні джерелом права, на думку Н. Ю. Задираки, є множина об'єктивних економічних, політичних, демографічних, духовних та інших обставин суспільного розвитку, свідомості та волі народу України (що на них ґрунтуються), які визначають зміст нормотворчої діяльності публічної адміністрації зі встановлення загальнообов'язкових правил поведінки. І, нарешті, у формально-юридичному розумінні джерела права розуміють як спосіб зовнішнього вираження правових норм [17, с. 15-16; 18, с. 144].

Проте власне формально-юридичний підхід має найважливіше значення для науки та практики адміністративного права, що дає змогу визначити різновиди джерел адміністративного права, їх співвідношення між собою, правила застосування правових норм, вирішення конкуренції та суперечності норм адміністративного права, заповнення прогалів у праві тощо. Погоджуємось із думкою Н. А. Мазаракі, що “під джерелами права слід розуміти лише джерела нормативно-правової інформації, тобто інформації про зміст конкретних правил поведінки, встановлених або санкціонованих державою й забезпечених примусом. Ні витоки формування таких правил, ні процес їх створення, ані їх соціальні детермінанти у формально-юридичному сенсі джерелами адміністративного права слугувати не можуть” [18, с. 145].

Безумовно, ці теоретичні положення стали важливим підґрунтям для визначення поняття джерел права у галузі адміністративного права. Й переважає саме формально-юридичний підхід до визначення цього поняття. Традиційно у підручниках з адміністративного права джерела адміністративного права визначають як зовнішнє вираження адміністративно-правових норм або як сукупність нормативно-правових актів, які містять норми адміністративного права.

Джерела адміністративного права – зовнішня форма вираження адміністративних норм [19, с. 16; 20, с. 21; 21, с. 39; 22, с. 24], прийняті уповноваженими органами акти правотворчості, які цілком складаються з адміністративно-правових норм чи містять хоча б одну з таких норм [23, с. 45]; акти державних і муніципальних органів, в яких містяться адміністративно-правові норми [24, с. 120]; витоки виникнення норм адміністративного права [25, с. 75]; встановлені державою або визнані нею офіційні документальні форми виявлення і закріплення норм права, що мають загальнообов'язкове або локальне значення [26, с. 99].

Існує ще один підхід до визначення поняття джерел адміністративного права через нормативно-правові акти. Так, Ю. М. Стариков стверджує, що джерелами адміністративного права є зовнішні форми його вираження, тобто нормативні акти. Д. М. Бахрах, М. М. Конін джерелами адміністративного права називають нормативні акти, що містять в собі адміністративно-правові норми [28, с. 23; 29]. Д. М. Овсянко під джерелами адміністративного права розуміє акти органів законодавчої та виконавчої влади, що містять адміністративно-правові норми, що врегульовують суспільні відносини у сфері виконавчої влади [30, с. 14–15]. Однак варто зазначити, що таке трактування було характерне насамперед для радянської концепції адміністративного права, у якій фактично єдиним джерелом адміністративного права був нормативно-правовий акт.

Є спроби поєднати два вищезгадані підходи в одне визначення. М. Б. Смоленський під джерелом адміністративного права в юридичному значенні розуміє форми вираження адміністративно-правових норм, тобто ті акти, в яких вони містяться [31, с. 15].

Нестандартною є позиція авторів навчального посібника “Загальне адміністративне право” за загальною редакцією Р. С. Мельника, які під терміном “джерело адміністративного права” розуміють юридичну основу діяльності суб'єктів публічної адміністрації [32, с. 90]. Це доволі нетрадиційний підхід до визначення цього поняття, проте якщо це юридична основа діяльності суб'єктів публічної адміністрації, то виникає питання: як саме поширюється дія джерел адміністративного права на громадян? Адже автори цього посібника до суб'єктів публічної адміністрації зараховують органи виконавчої влади, місцевого самоврядування та суб'єктів

делегованих повноважень [32, с. 42]. Відтак виникає ситуація, коли джерела адміністративного права потрібні лише суб'єкта публічної адміністрації, а не фізичним та юридичним особам, з чим важко погодитись.

У контексті цього дисертаційного дослідження цікавим є таке визначення джерел адміністративного права: “використовувані державою офіційно-документарні форми вираження і закріплення адміністративно-правових норм, доведення їх до відома правозастосовувачів та інших зацікавлених осіб з метою забезпечення їх реальної дії... офіційні документи, що встановлюють, змінюють чи скасовують адміністративно-правові норми” [33, с. 46]. Це визначення розглядає джерела адміністративного права як динамічне, практично-орієнтоване явище, вказує на важливість правозастосування адміністративно-правових норм відповідними суб'єктами.

Російська дослідниця О. М. Ордіна під джерелом адміністративного права розуміє використовувані державою офіційно-документарні форми вираження і закріплення (зміни чи скасування) адміністративно-правових норм, що виходять від уповноважених державних органів та їхніх посадових осіб, органів і посадових осіб місцевого самоврядування, інших органів публічного управління, що діють від імені держави чи муніципального утворення [34, с. 15–16].

О. В. Константи́й під джерелами адміністративного права розуміє зовнішні форми встановлення і вираження загальнообов'язкових правил поведінки, які регулюють суспільні відносини, що виникають у сфері державного управління, акти правотворчості державних органів (законодавчих, виконавчих, судових, господарського управління), місцевих рад та їх виконкомів, а іноді громадських організацій (коли вони виконують функції виконавчої влади) [7, с. 23]. Це визначення, безумовно, вже частково неактуальне, окрім того, перераховано не всі суб'єкти правотворчості, акти яких можуть бути джерелами адміністративного права. У монографії також досліджено питання зарахування до джерел адміністративного права судових рішень, адміністративних договорів тощо, але вони також залишились не врахованими у цьому визначенні.

Цікавим є підхід до визначення джерел адміністративного права у підручнику “Адміністративне право” С. М. Братановського та А. А. Мамедова, де наведено одночасно два визначення окремо як джерела адміністративного права, так і джерел адміністративного права у множині. Наведено загальноживане визначення джерел адміністративного права – зовнішні форми вираження його правових норм. Проте поряд із цим подано визначення джерела адміністративного права, під яким розуміють сукупність юридичних засобів закріплення норм адміністративного права, що дозволяють адресатам цих норм користуватись їх приписами, зокрема ознайомитись з їх реальним змістом [35, с. 54]. Юридичні засоби закріплення, очевидно, розглядаються як тотожні із зовнішніми формами вираження правових норм, проте такі різні підходи до того ж поняття не сприяють однаковому його розумінню. На наш погляд, джерела адміністративного права – це сукупність його окремих джерел, проте аж ніяк не відмінні поняття. Натомість у вищевказаному формулюванні джерела розуміють як форми зовнішнього вираження юридичних норм, а джерело як сукупність юридичних засобів закріплення норм права.

У навчальному посібнику з адміністративного права за редакцією проф. В. В. Галуцька джерела адміністративного права визначено як засіб зовнішнього оформлення адміністративно-правових норм, який засвідчує їхню державну загальнообов'язковість (засоби, форми вираження й закріплення публічної волі) [36, с. 59]. Ця дефініція відображає доволі традиційний підхід до визначення поняття джерела адміністративного права, однак проблема виникає щодо характеристики джерел адміністративного права, до яких належать і формалізовані, і неформалізовані джерела (загальні принципи права, звичаї та традиції, норми моралі), судові рішення. Звідси випливає, що юридичні норми містяться і нормах моралі, звичаях та традиціях, а також у судових рішеннях. Відтак класифікація джерел у цьому випадку набагато ширша за змістом, ніж дефініція поняття “адміністративне право”. Така ситуація доволі поширена у науковій та навчальній літературі, оскільки визначення поняття джерел адміністративного права зводиться до юридичних норм, а в класифікацію таких джерел входять такі акти, що не містять норм права.

Неоднозначним є підхід до розуміння поняття “джерело права” в інших країнах романо-германської правової системи. Як зазначають юристи, в континентальній правовій сім'ї під

джерелом права розуміють і матеріальні умови життя суспільства, і спосіб вираження державної волі у вигляді загальнообов'язкових правил поведінки, і матеріали, за допомогою яких ми пізнаємо право, і внесок внутрішнього й іноземного права в створення якої-небудь правової системи [37, с. 16].

Відтак, підсумовуючи вищенаведені підходи до визначення поняття джерел адміністративного права, вважаємо за необхідне підкреслити, що під ним варто розуміти не лише форму зовнішнього вираження і закріплення адміністративно-правових норм, але й інших загальнообов'язкових регуляторів суспільних відносин в адміністративно-правовій сфері, на підставі яких норми адміністративного права виникають, змінюються, зупиняються та перестають діяти. До таких інших регуляторів, які хоча й не містять норм адміністративного права, проте є загальнообов'язковими, зараховуємо судові рішення, практику Європейського суду з прав людини тощо.

Отже, на нашу думку, джерело адміністративного права – письмовий акт компетентного суб'єкта чи декількох суб'єктів, що створює, змінює, зупиняє чи припиняє дію адміністративно-правової норми.

Висновки. Запропоноване визначення не претендує на повноту та ідеальність, проте має на меті усунути невідповідність поняття та системи джерел адміністративного права. Адже у багатьох сучасних дослідженнях до системи джерел адміністративного права зараховують судові рішення, інтерпретаційні акти, акти, що істотно впливають на суспільні відносини і в майбутньому можуть бути зараховані до джерел адміністративного права, що не містять адміністративно-правових норм. Проте стосовно поняття джерел адміністративного права беруть традиційне визначення, під ними розуміють форму зовнішнього вираження норм адміністративного права. Отже, маємо невідповідність поняття та системи джерел адміністративного права, що, на нашу думку, призводить до його неправильного розуміння та плутанини. Відтак, до системи джерел адміністративного права долучають ті правові акти, що не містять адміністративно-правових норм. Це також необхідно врахувати, визначаючи поняття джерел адміністративного права.

1. Керимов Д. А. *Методология права (предмет, функции, проблемы философии права)* / Д. А. Керимов. – 2-е изд. – М. : Аванта+, 2001. – 560 с. 2. Михайловский И. В. *Очерки философии права* / И. В. Михайловский ; у 2 т. – Т. 1 Томск : Товарищество “Печатня С. П. Яковлева”, 1914. – 604 с. 3. Кечекьян С. Ф. *О понятии источника права* / С. Ф. Кечекьян // *Учёные записки МГУ. – Вып. 116. – Кн. 2 – М., 1946. – 134 с.* 4. Зивс С. Л. *Источники права* / С. Л. Зивс. – М. : Наука, 1981. – 240 с. 5. Бурков А. Л. *Акты судебного нормоконтроля как источник административного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14* / Антон Леонидович Бурков ; [науч. руковод. Д. Н. Бахрах] ; Тюменский государственный университет. – Тюмень, 2005. – 28 с. 6. Рабінович П. М. *Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб.* / П. М. Рабінович. – Вид. 5-те, зі змінами. – К. : Атіка. – 2001. – 176 с. 7. Константиий О. В. *Джерела адміністративного права України : монографія* / О. В. Константиий. – К. : Українське агентство інформації та друку “Рада”, 2005. – 120 с. 8. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* / A. S. Hornby ; 6th ed. ; edited by S. Wehmeier. – Oxford : Oxford university press, 2004. – 1540 p. 9. *Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache. – Zugriffsmodus : <http://www.dwds.de/?qu=quelle>* 10. Петражицкий Л. И. *Теория права и государства в связи с теорией нравственности* / Л. И. Петражицкий. – СПб. : Лань, 2000. – 608 с. (Серия “Мир культуры, истории и философии”). 11. Hearn W. K. *The theory of legal duties and rights: an introduction to analytical jurisprudence.* – Melbourne – London : Trubner and co., 1883. – 401 p. 12. Scott A. M. *The civil law including The Twelve Tables, The Institutes of Gaius, The Rules of Ulpian, The Opinions of Paulus, The Enactments of Justinian, and The Constitutions of Leo* / A. M. Scott ; in 17 vol. – Vol. I. – New Jersey : The lawbook exchange, ltd., 2001. – 365 p. 13. Трубецкой Е. Н. *Энциклопедия права* / Е. Н. Трубецкой. – М. : Т-во Скоропеч. А. А. Левенсонъ, 1908. – 224 с. 14. Бержель Ж.-Л. *Общая теория права* / Ж.-Л. Бержель ; под. общ. ред. В. И. Даниленко ; пер. с фр. – М. : NOTA VENE, 2000 – 576 с. 15. Марченко М. М. *Источники права : учеб. пособ.* / М. М. Марченко. – М. : ТК Велби, Проспект, 2008. – 760 с. 16. Пархоменко Н. М. *Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія* / Н. М. Пархоменко. – К. : Юридична думка, 2008. –

336 с. 17. Задирака Н. Ю. Сутність джерел права у сфері правової охорони публічного майна / Н. Ю. Задирака // *Адміністративне право і процес.* – 2016. – № 1(15). – С. 13–22. 18. Мазаракі Н. А. Джерела адміністративного права / Н. А. Мазаракі // *Право і суспільство.* – 2015. – № 1 / 2015. – С. 141–147. 19. Ківалов С. В. Адміністративне право України : навч. посіб. / С. В. Ківалов, Л. Р. Біла. – Вид. 3-тє, перероб. і доп. – Одеса : Юридична література, 2006. – 488 с. 20. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 544 с. 21. Административное право Российской Федерации : учебник / Ю. И. Мигачев, Л. Л. Попов, С. В. Тихомиров ; под ред. Л. Л. Попова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрайт, 2011. – 447 с. 22. Мельников В. А. Административное право Российской Федерации (Общая часть) : учеб. пособ. / В. А. Мельников. – Волгоград : Издательство Волгоградской академии МВД России, 2004. – 166 с. 23. Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 544 с. 24. Бахрах Д. Н. Административное право : учеб. для вузов / Д. Н. Бахрах, Б. В. Российский, Ю. Н. Старилов. – 3-е изд., изм. и доп. – М. : Норма, 2008. – 816 с. 25. Четвериков В. С. Административное право / В. С. Четвериков. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. – 512 с. 26. Загальне адміністративне право : підручник / [Гриценко І. С., Мельник Р. С., Пухтецька А. А. та ін.]; за заг. ред. І. С. Гриценка. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 568 с. 27. Бахрах Д. Н. Административное право : учебник для вузов / Д. Н. Бахрах, Б. В. Российский, Ю. Н. Старилов ; 3-е изд., изм. и доп. – М. : Норма, 2008. – 816 с. 28. Бахрах Д. Н. Административное право России : учебник для вузов / Д. Н. Бахрах. – М. : НОРМА, 2000. – 640 с. 29. Конин Н. М. Административное право России в вопросах и ответах : учеб. пособ. / Н. М. Конин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2010. – 256 с. 30. Овсянко Д. М. Административное право : учеб. пособ. / Д. М. Овсянко. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Юрист, 2000. – 468 с. 31. Смоленский М. Б. Административное право / М. Б. Смоленский. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2005. – 346 с. 32. Мельник Р. С. Загальне адміністративне право : навч. посіб. / Р. С. Мельник, В. М. Бевзенко ; за заг. ред. Р. С. Мельника. – К. : Ваіте, 2014. – 376 с. 33. Административное право России : учеб. для студ. вузов, обучающихся по спец. “Юриспруденция” / под ред. В. Я. Кикотя, П. И. Кононова, И. Ш. Киясханова. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2012. – 759 с. 34. Ордина О. Н. Источники административного права России и проблемы их систематизации / О. Н. Ордина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2015. – 319 с. (Серия “Научные издания для юристов”). 35. Братановский С. Н. Административное право : учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности “Юриспруденция” / С. Н. Братановский, А. А. Мамедов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2015. – 543 с. 36. Галуцько В. В., Курило В. І., Короед С. О. Адміністративне право України. Т. 1. Загальне адміністративне право : навч. посіб. / В. В. Галуцько, В. І. Курило, С. О. Короед та ін. ; за ред. про. В. В. Галуцька. – Херсон : Грінь Д.С., 2015. – 272 с. 37. Дрішлюк А. І. Поняття джерела права та його форми / А. І. Дрішлюк // *Юридичний науковий електронний журнал.* – 2014. – № 1. – С. 15–19.

REFERENCES

1. Kerimov D. A. *Metodologiya prava (predmet, funktsii, problemy filosofii prava)* [Methodology of law (subject, functions, problems of philosophy of law)], Moscow, Avanta Plus Publ., 2001, 560 p.
2. Mikhailovskii I. V. *Ocherki filosofii prava* [Studies of philosophy of law], Tomsk, Pechatnaya S. P. Yakovleva Publ., 1914, vol. 1, 604 p.
3. Keчек'yan S. F. *O ponyatii istochnika prava* [On the notion of source of law]. *Uchenye zapiski MGU*, 1946, vol. 116, 134 p.
4. Zivs S. L. *Istochniki prava* [Sources of law], Moscow, Nauka Publ., 1981, 240 p.
5. Burkov A. L. *Akty sudebnogo normokontrolya kak istochnik administrativnogo prava. Avtoreferat diss. kand. jurid. nauk* [Acts of judicial norms and control as a source of administrative law]. Tyumen', Tyumenskii gosudarstvennyi universitet Publ., 2005, 28 p.
6. Rabinovych P. M. *Osnovy zahal'noyi teorii prava ta derzhavy. 5th.* [Basics of general theory of law and state], Kyiv, Atika Publ., 2001, 176 p.
7. Konstantyyu O. V. *Dzherela administratyvnoho prava Ukrayiny* [Sources of administrative law of Ukraine], Kyiv, Ukrainyans'ke ahentstvo informatsiyi ta druku Rada Publ., 2005, 120 p.
8. Hornby A. S. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. 6th*, Oxford, Oxford university press Publ., 2004, 1540 p.
9. *Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache*

[Digital vocabulary of German language]. Available at: <http://www.dwds.de/?qu=quelle>. (accessed 10.10.2016).

10. Petrazhitskii L. I. *Teoriya prava i gosudarstva v svyazi s teoriei npravstvennosti* [Theory of law and state in connection with theory of morality], Saint Petersburg, Lan' Publ., 2000, 608 p.

11. Hearn W. K. *The theory of legal duties and rights: an introduction to analytical jurisprudence*, Melbourne – London, Trubner and co. Publ., 1883, 401 p.

12. Scott A. M. *The civil law including The Twelve Tables, The Institutes of Gaius, The Rules of Ulpian, The Opinions of Paulus, The Enactments of Justinian, and The Constitutions of Leo. Vol. I.* – New Jersey, The lawbook exchange, ltd. Publ., 2001, 365 p.

13. Trubetskoi E. N. *Entsiklopediya prava* [Encyclopedia of law], Moscow, T-vo Skoropech. A. A. Levenson Publ., 1908, 224 p.

14. Berzhel' Zh.-L. *Obshchaya teoriya prava* [General theory of law], Moscow, Izd. dom NOTA BENE Publ. 2000, 576 p.

15. Marchenko M. M. *Istochniki prava* [Sources of law], Moscow, TK Velbi, Izd-vo Prospenkt Publ., 2008, 760 p.

16. Parkhomenko N. M. *Dzherela prava: problemy teorii ta metodolohiyi* [Sources of law: problems of theory and methodology], Kyiv, TOV Vyd-vo Yurydychna dumka Publ., 2008, 336 p.

17. Zadyraka N. Yu. *Sutnist' dzherel prava u sferi pravovoyi okhorony publichnoho mayna* [The essence of sources of law in the area of legal protection of public property]. *Administrativne pravo i protses*, 2016, Vol. 1, pp. 13–22.

18. Mazaraki N. A. *Dzherela administrativnoho prava* [Sources of administrative law]. *Pravo i suspil'stvo*, 2015, Vol. 1, pp. 141–147.

19. Kivalov S. V., Bila L. R. *Administrativne pravo Ukrayiny* [Administrative law of Ukraine], Odesa, Yurydychna literatura Publ., 2006, 488 p.

20. Kolpakov V. K., Kuz'menko O. V. *Administrativne pravo Ukrayiny* [Administrative law of Ukraine], Kyiv, Yurinkom Inter Publ., 2003, 544 p.

21. Migachev Yu. I., Popov L. L., Tikhomirov S. V. *Administrativnoe pravo Rossiiskoi Federatsii* [Administrative law of Russian Federation], Moscow, Yurait Publ., 2011, 447 p.

22. Mel'nikov V. A. *Administrativnoe pravo Rossiiskoi Federatsii (Obshchaya chast')* [Administrative law of Russian Federation (General Part)], Volgograd, Izdatel'stvo Volgogradskoi akademii MVD Rossii Publ., 2004, 166 p.

23. Bytyak Yu. P., Harashchuk V. M., D'yachenko O. V. *Administrativne pravo Ukrayiny* [Administrative law of Ukraine], Kyiv, Yurinkom Inter Publ., 2007, 544 p.

24. Bakhrakh D. N., Rossiiskii B. V., Yu. N. Starilov *Administrativnoe pravo* [Administrative law], Moscow, Norma Publ., 2008, 816 p.

25. Chetverikov B. C. *Administrativnoe pravo* [Administrative law], Rostov-na-Donu, Feniks Publ., 2004, 512 p.

26. Hrytsenko I. S., Mel'nyk R. S., Pukhtets'ka A. A. *Zahal'ne administrativne pravo* [General administrative law], Kyiv, Yurinkom Inter Publ., 2015, 568 p.

27. Bakhrakh D. N. *Administrativnoe pravo : ucheb. dlya vuzov / D. N. Bakhrakh, B. V. Rossiiskii, Yu. N. Starilov ; 3-e izd., izm. i dop.* – M. : Norma, 2008. – 816 p.

28. Bakhrakh D. N., Rossiiskii B. V., Yu. N. Starilov *Administrativnoe pravo* [Administrative law], Moscow, Norma Publ., 2008, 816 p.

29. Konin N. M. *Administrativnoe pravo Rossii v voprosakh i otvetakh* [Administrative law of Russia in questions and answers], Moscow, Prospekt Publ., 2010, 256 p.

30. Ovsyanko D. M. *Administrativnoe pravo* [Administrative law], Moscow, Yurist' Publ., 2000, 468 p.

31. Smolenskii M. B. *Administrativnoe pravo* [Administrative law], Rostov-na-Donu, Feniks Publ., 2005, 346 p.

32. Mel'nyk R. S. *Zahal'ne administrativne pravo* [General administrative law], Kyiv, Vaite, 2014, 376 p.

33. *Administrativnoe pravo Rossii* [Administrative law of Russia], Moscow, YuNITI-DANA Zakon i pravo Publ., 2012, 759 p.

34. Ordina O. N. *Istochniki administrativnogo prava Rossii i problemy ikh sistematsizatsii* [Sources of administrative law of Russia and problems of their systematisation], Moscow, YuNITI-DANA Publ., 2015, 319 p.

35. Bratanovskii S. N., Mamedov A. A. *Administrativnoe pravo* [Administrative law], Moscow, YuNITI-DANA Publ., 2015, 543 p.

36. Halun'ko V. V., Kurylo V. I., Koroyed S. O. *Administrativne pravo Ukrayiny*. [Administrative law of Ukraine], Kherson, Hrin' D.S. Publ., 2015, 272 p.

37. Drishlyuk A. I. *Ponyattya dzherela prava ta yoho formy* [Notion of the source of law and its forms]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*, 2014, Vol. 1, pp. 15–19.